

бр. 1, януари 2015

Нова Време

СПИСАНИЕ ЗА СОЦИАЛНИ ИДЕИ, ПОЛИТИКА И КУЛТУРА

Илюстрация Анатолий Станкулов

**Борислав
Градинаров**
Общите блага
и бъдещето
на капитализма

Томас Пикети
Намираме се
на ръба на
политическа,
икономическа и
финансова криза

Максим Мизов
Преходът
и политическият
остракизъм

Методи Кръстев
Предизвикателства
на „Ислямска
държава“

Христо Попов
В „изолация“
Ердоган се готви
за нови битки

НОВО ВРЕМЯ

*Списание
за социални идеи,
политика и култура*

Бр. 1, януари 2015
ГОДИНА ХС

мѣсеченъ прѣгледъ на умствения и общественя животъ

www.novovreme.com

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ

Бенжамен Варон, Димитър Генчев (*зам. главен редактор*),
Евгений Гиндев, Евгений Кандиларов, Иван Гайтанджиев,
Искра Баева, Йосиф Аврамов, Максим Мизов,
Юрий Борисов (*гл. редактор*)

Списанието е основано от Димитър Благоев през 1897 г.

СЪДЪРЖАНИЕ

ЛЕВИЦА

Александър Димитров	Бъдещето на лявата идея.....	5
---------------------	------------------------------	---

ОБЩЕСТВО

Борислав Градинаров	Общите блага (commons) и бъдещето на капитализма.....	13
Тома Пикети	„Намираме се на ръба на политическа, икономическа и финансова криза“.....	31
Максим Мизов	Преходът и политическият остракизъм.....	39

ГЛОБУС

Методи Кръстев	Предизвикателствата на „Ислямска държава“ в Близкия изток.....	71
Христо Попов	В „изолация“ Ердоган се готви за нови битки.....	81

ЛИЧНОСТИ

Огнян Стамболиев	Несравнимата Елена Николай.....	95
	Любомир Пунков - композиторът, който пораждаше влияния.....	99

КУЛТУРА

Благовеста Касабова	„Изпитвам притеснение от безмерните хвалби...“.....	101
Генадий Велчев	Пиеса за цигулка (стихове).....	105

ОБЩИТЕ БЛАГА (COMMONS) И БЪДЕЩЕТО НА КАПИТАЛИЗМА

Борислав Градинаров

Борислав Градинаров е доцент, д-р в секция „Социални теории, стратегии и прогнози“ на Института за изследване на общества и знанието (ИИОЗ) към БАН.

1. Идеята за общите блага (commons)

Понятието „обща блага“ е натоварено със солиден смислов багаж. Още Платон използва това понятие в контекста на своята концепция за идеалната държава, в която всеки трябва да се занимава с това, за което е предопределен, а политиката трябва да следва постигането на общото благо, а не частните интереси на управляващите. В „Никомахова етика“, което се счита за едно от късните съчинения на Аристотел (в нея той изказва прочутата си сентенция „Платон ми е скъп, но истината ми е по-скъпа“), общото благо се употребява в контекста на етическите понятия, най-важното от които е справедливостта. Но тъй като за Аристотел етиката има

основно социалнополитически характер, за държавата като политическа общност е важно не само да възпитава добри граждани, но и властта в нея да се възприема не като благо сама по себе си, а като средство за постигане на общото благо. Тези идеи са модифицирани и облечени в други изразни форми в съчиненията на Св. Августин, на Тома Аквински и по-късните мислители.

Общият смислов контекст е, че общото благо, независимо дали ще се разглежда в политико-етичен, в теологически, или в икономически смисъл, е понятие, отнасящо се до нещата, които засягат всички. В правото опитите да се регламентират общите блага се свързва с император Юстиниан, който въвежда понятието „*res communis*“ за обозначаване на блага, които следва да се ползват общо и равноправно, за разлика от „*res publica*“ (публичните блага) – това са блага, които следва да са публична собственост. Но между общото равноправно ползване и публичната собственост има много важна разлика, която изисква специално внимание и следва да се анализира с инструментариума и на юридическата наука.

Както става с много идеи и понятия, формулирани отгавна, и към общите блага, но вече натоварени с груг, съвременен и госта по-конкретен смисъл, интересът започва да се възражда успоредно с нарастващия дефицит на решения за множество проблеми, породени от неолибералния капитализъм през последните три десетилетия. Първи към проблема поглеждат ляво- и екологично ориентирани автори с ясно изразени антиглобалистски настроения, като Антонио Негри, Жугит Равел, Майкъл Харт, Уго Матей, Ноам Чомски, Джейсън Рийд и др. Особено активно по тази тема работи Дейвид Болиър, който е създал цял документален филм с много факти и информация по въпроса (1).

Може би интересът към тази проблематика не би надскочил активистките и антикапиталистически движения, ако не е знаменателната 2009 г. През тази година, в която световната финансова криза е в разгара си, двама икономисти получават Нобелова награда. Единият е Оливър Уилямсън от университета „Бъркли“, а другият – Елиноор Острьом, от университета на Индиана. И двамата получават наградата за изследвания, свързани с регулацията на стопанските дейности. Уилямсън получава отличието за своя „анализ на икономическото управление, особено за границите на фирмата“ (2).

По-интересен е обаче другият лауреат, и то по две причини. Първата е, че за пръв път в историята на Нобеловата награда за икономика, тя се връчва на жена. И втората е, че Елиноор Острьом е оценена за работата си по управлението на общите блага (*commons*) чрез институциите, които местните общности сами създават. Това е нещо, което не се вписва нито в общата мисловна нагласа да се превъзнеса свободният

пазар, схващан като самоподдържаща се равновесна система, нито пък в институционалната практика на централизираните етатични регулации.

Елинор Острьом

Елинор Острьом (1933–2012) започва своите изследвания върху механизмите, по които отделни локални общности управляват общите си ресурси, още през 60-те години на миналия век, след като защитава докторат по философия в Калифорнийския университет в Лос Анжелис. Книгата, с която успява да направи проби в изследването и разбирането на общите блага, е „Управление на общите блага: Еволюция на институциите за колективно действие“ (3). В нея тя обобщава многобройни емпирични изследвания от САЩ, Азия и Африка за това как местни общности се справят с управлението на своите общи ресурси – рибни запаси, гори, езера, вододайни зони и др. На основата на тези изследвания Острьом доказва, че когато хората си сътрудничат при ползването на общите ресурси, вместо

да следват своя егоистичен интерес, съумяват да създадат алтернативни на официалните институции, които се справят далеч по-успешно с управлението на тези ресурси, отколкото би могло да се очаква. Изводът, който може да се направи от нейните изследвания, е, че е възможно да се изградят алтернативни на познатите до момента модели за управление на общите блага и за справяне не само с локалните, но и с далеч по-всеобхватни проблеми, като глобалното затопляне, оптималното ползване на ограничените природни ресурси, както и на споделянето и развитието на знанието ни.

След разразяването на световната финансова криза от 2008–2009 г., когато стават очевидни слабостите на неолибералните икономически рецепти, на тази проблематика започва да се отделя все по-голямо внимание. Тя се превръща в тема за много разработки и дискусии за търсене на нови начини за достъп до общите социални и икономически ресурси, условия, среда или организация.

2. Същност на общите блага (commons)

В повече публикации, посветени на общите блага, под това понятие се разбират ресурси, предмети, услуги и др., които се управляват от общността, която ги е създадала или ги владее и служат на всички от

тази общност. В момента към тази проблематика интересът е най-голям в англосаксонските страни, но в последно време активно се дискутира и в Италия.

Както може да се предположи, дискусиите са провокирани от неолитералната мантра за тоталната приватизация и сериозните социални кризи и конфликти, до които води нейното практическо осъществяване. Проблемът има не просто политически, но и икономически, юридически, етически и дори психологически измерения. Публичната собственост върху предмети и ресурси за ползване от всички или от болшинството от гражданите, според съвременната западноевропейска правна доктрина, не е идентична със собствеността на отделния индивид. Когато правителствата разпродават на частни лица публична собственост, това е равносилно на разпореждането с вещь, която не е тяхна, а само им е поверена да я управляват. Излишно е да се аргументира тезата, че подобно действие може се определи като нещо, разположено между кражбата и грабежа, доколкото често това разпореждане е съпроводено с насилие над онези социални групи, които са пряко засегнати от приватизацията.

Дори ако съществуват необорими аргументи, че частната собственост върху едно публично благо (или ресурс, който до момента е бил публичен) е категорично по-угодна, пак остава нерешим един ключов въпрос. Той е да се изнамери механизъм, по който да се разпределят приходите от подобна приватизация справедливо между всички, чието благо е продадено. Това обаче е практически неизпълнимо и никога не става. Няма приватизация, която да не е обвързана с корупционни схеми и пряко или косвено да не облагодетелства лицата, които предприемат тези действия или се облагодетелстват от тях.

Към това можем да добавим още едно утежняващо обстоятелство. Според преподавателя по сравнително международно право в Hastings College of the Law към Калифорнийския университет, Уго Мамей, *„либералната конституционна традиция предпазва частния собственник от държавата, като постановява, че при отнемане на собственост му се полага обезщетение. В същото време няма никакво юридическо и още по-малко конституционно положение, което да предпазва общностните блага от неолибералната държава, когато тя ги прехвърля в частния сектор.“* (4) Когато се предприема действие за разпореждане с общите блага в частен интерес, е равносилно на тяхната загуба завинаги. *„Веднъж отчуждени, повредени или унищожени, пише Мамей, общите блага вече не съществуват за общността. Те не могат да бъдат възпроизведени, а възвръщането им е трудно – било от настоящото поколение (ако осъзнае какъв слуга-злодей си е избрало с мнозинство), било от бъдещите поколения, които не могат да бъдат обвинявани за този избор, направен не от тях.“* (5)

По много черти приватизацията на общите блага и на публичната собственост се покрива с характеристиките на първоначалното натрупване на капитали през XVI в. в Англия, за което Томас Мор възкликва: *„Овцете изядоха хората“*. Но това е било преддверието на първата индустриална революция при един преходен етап към нов икономически порядък. Той се е нуждал от солидни капитали, от евтина работна ръка и е бил възможен в условията на неизградена законова система, а насилието е било обичайната форма за налагане на влияние и власт.

Случващото се през втората половина на XX в. и началото на XXI в. вече има други характеристики. Сега става дума за поне видимо законно действие. Но по същество то не се различава от заграбването на общинските земи през XVI в. с тази разлика, че се присвояват общи блага, изградени чрез средствата от данъчни отчисления на много поколения и които би трябвало да служат на всички и за в бъдеще. Това са инфраструктурата (пътища, водопроводи, електропроводи и др.), а също и публични ресурси и услуги като телекомуникациите, културните артефакти, училищата, болниците, гори затворите.

Един от непрекъснато припомняните аргументи от либерално-капиталистическата държава за правото ѝ да се разпорежда с общите блага се съдържа в есето на американския биолог Гарет Хардини *„Трагедията на общите блага“* (6). В него Хардини, демонстрирайки ограничеността на частнонаучната си логика и непознаването на богатата традиция на обществените науки, заявява, че ако споделяте едно пасище с много други собственици на стада, никой от тях няма да има рационална причина да ограничи доброволно своето ползване на общия ресурс. Всеки ще пасе колкото може повече добитък на въпросното пасище, а това в крайна сметка ще доведе до преексплоатацията и унищожаването му, което ще е една „трагедия“. Оттук и решението, според Хардини. Единственият начин да се предотврати тази „трагедия“ е чрез режима на частна собственост и пазара. Той смята, че правата над частната собственост са единственият път за създаване на чувство за отговорност.

Само че, както отбелязва Дейвид Болиър, Хардини *„не описва общите блага. Той описва сценарий, в който няма ограничения за употребата на земята, никакви правила за управлението и никаква общност от потребители. Но това не са общи блага. Това е режим на отворен достъп.“* (7) Общите блага (и това е най-същественото за тях) *„имат ограничения, правила, мониторинг на употребата, наказания за паразитиращите и социални норми. Общите блага изискват общност, желаеща да изпълнява ролята на стюард на даден ресурс“* (8). Следователно на общите блага следва да се гледа не като на предмети, ресурси, сфери, които са ничии и всеки може да черпи от тях колкото си иска, а като на блага в единство с общността, която ги създава и/или ползва, и със социалните норми, които определят правилата за достъп до тях.

За съжаление погрешната логика на Харгуни е приета безкритично от много теоретици, включително и с университетски дипломи. Те отъждествяват общите блага с тоталното безреגיע и животинската надпревара при достъпа до тези ресурси. Много от тях, като Милтън Фригман и неговите последователи монетаристи, основават теориите си върху лакомия „*homo economicus*“, за когото единствените движещи мотиви са егоизмът и алчността.

2.1. Природни общи блага

Под това понятие се разбират всички онези предпоставки, условия, среда, без които е невъзможно както оцеляването ни като индивиди, така и съхраняването на човешкия вид. Това са: въздухът, слънчевата светлина, водата, почвеният слой, растителният и животинският свят, горите, генетичното разнообразие, а с напредъка на индустриалната цивилизация в такива се превръщат полезните изкопаеми, екологичните блага (незамърсена и здравословна природна среда, разнообразието на животинските видове, опазването на биологичния интегритет и недопускане на изкуствено предизвикани малформации у човека и животните и т. н.).

Природните общи блага имат тази особеност, че са генетично и функционално независими от човека, макар техният вид и количество да се влияе от човешката дейност. Те са ограничени по количество. Една част от тях са невъзстановими, а друга част имат обективно зададени темпове на възстановяване. Така например нефтът, който в момента е ключов енергоносител и върху неговата преработка е изградена преобладаващата част от съвременната индустрия, се е образувал от органични фосили под въздействие на топлина и сравнително високо налягане в земните пластове основно през два периода за последните 650 млн. години. Той е невъзстановим ресурс и неговото изчерпване би поставило пред сериозни изпитания човешката цивилизация, каквато я познаваме в момента.

Обработваемата почва например при залежната система на обработка след 3 до 6 години ползване може да възстановява своите качества по естествен път, но след около 30–40 години. По време на робовладството, при т. нар. приложна система на земеделие, срокът е намален до 10–20 г., а при угарната форма – до 3–5 години. В момента, при плодосеменната, тревополната и окопната система този период е скъсен до 1–2 години. Но и при най-съвременните методи на обработка почвата с течение на времето се изтощава и намалява плодовитостта, ако не се прилагат целенасочено методи за нейното рекултивиране. Що се отнася до въздуха и водата, при тях всичко зависи от много фактори, но понякога неразумното им ползване или замърсяване може да има непригвидими и фатални последици.

Илюстрация Анатолий Станкулов

Важна особеност на природните общи блага е, че тяхното неразумно използване или замърсяване не засяга само общността или региона, където това се случва. Ако бъде замърсен въздухът над едни индустриален град, това може да се разпростре над цялата област, а понякога последствията да бъдат буквално отвести на десетки и стотици километри. Когато индустриалните страни изхвърлят парникови емисии, водещи до повишаване на температурата и нивото на океаните, една Бангладеш ще се окаже много по-засегната, отколкото една Швейцария или Боливия, например.

Основният принцип при този вид ресурси е, че съхраняването в качеството им на общи блага неизбежно минава през пестеливото им и разумно ползване. Понякога то е свързано с ограничения от количествен характер, както при полезните изкопаеми, друг път иска съобразяване с естествените периоди за възстановяване на ресурсите (при почвата, растенията и животните), а в трети случаи – с физическите и химическите закони (когато става дума за слънчевата светлина, въздуха, водата, полезните изкопаеми и т. н.)

При всички случаи на природни общи блага имаме едни или други обективни ограничители, т. е. ползването на тези блага се подчинява на принципа на ограничаването.

2.2. Социално-културните общи блага

Под това понятие се разбират онези достижения на човека, които са генетически и функционално свързани с неговата дейност и не могат да съществуват извън нея. Такива са езикът, знанието, изкуствата, комуникационната среда, културните институции (паметници, музеи, библиотеки, училища, изложбени и концертни зали, спортни съоръжения и др.), но също и градовете, парковете, пътната и комуналната инфраструктура и др. *„Нематериалната собственост като идеи, езици, знания, кодове, музика и емоции, според Майкъл Хард, може да бъде репродуцирана до безкрайност. Всъщност, много такива нематериални продукти функционират в техния пълен потенциал само ако са открито споделени. Ползността за теб от дадена идея или даден ефект не се намалява, ако я споделиш с мен. Точно обратното, те стават полезни само когато се споделят съвместно.“* (9) А според Джейсън Рийд *„знанието е социално благо, което трябва да циркулира, за да произвежда ефекти.“* (10) Към този род общи блага би следвало да причислим и световната мрежа Интернет.

Основната отлика на социално-културните от природните общи блага е, че при тях действа обратният принцип – принципът на неограничеността. За да могат социално-културните общи блага да съществуват и да бъдат съхранени, тяхното ползване не трябва да бъде ограничавано, а споделено от колкото се може повече хора. При тях създаването на затруднения, независимо дали това са такси, образователни бариери или авторски права, е контрапродуктивно. Или ако отново цитираме Майкъл Хард: *„Пазенето в тайна на идеи и знания спъва произвеждането на нови идеи и знания точно както тайните езици и тайните ефекти са стерилни и безполезни.“* (11)

Един интересен, но по-частен случай на социално-културните общи блага е този, който Дейвид Харви нарича „правото върху града“. Това право, пише той, *„е много повече от нашия личен достъп до ресурсите,*

които ситито предоставя и включва в себе си – то е право да променяме себе си посредством изменение на града и е повече от правото да осъществяваме обикновените си подтици и желания. То е колективно право и превишава това на индивидуалното, понеже изменението на града неминуемо зависи от упражняването на колективна власт в процеса на урбанизация.“ (12) На практика тук става дума за социални общи блага, които са създадени и могат да се съхраняват и развиват единствено чрез колективните усилия на множество човешки индивиди. Тук частната собственост е несъвместима с техния базов принцип – да бъдат общо споделяни.

Тези разсъждения са в пълен дисонанс с неолибералната доктрина, за която всичко е въпрос на пазарна оценка и може да бъде приватизирано. Понякога това може да придобие гротескни размери. Въпреки всичко има и такива примери. През 90-те години на миналия век властите в Естония например измислят едно типично неолиберално решение, за да освободят общините от бремето да поддържат пътищата и улиците. То, разбира се, е приватизацията. Немалко от пътищата заедно с недвижимите имоти и много улици се оказват в частни ръце. Но, както може да се предположи, когато едно общо благо попадне в частни ръце, дори ако от него зависят само няколко десетки души и техните семейства, то започва да пълни гжобове на частния си вече собственик и да прави всички останали по-бедни. Много от жителите на столицата Талин установяват, че за да преминат по улицата към собствените си домове, вече ще трябва да плащат дневна или месечна такса на новоизлюпения собственик. Ако човек се разходи из столицата на Естония, ще види на все повече улици надписи „частна собственост“ и бариери, заключени с катинар. Кое то за пореден път доказва, че напъхването на общите блага в частнособственическия калъп неизбежно води до тяхното влошаване или унищожаване.

3. Капитализмът и общите блага

Как може да бъдат съчетани принципите на частния интерес като основополагащ камък за капиталистическия икономически ред и концепцията за общите блага?

Може би най-напред трябва да се отговори какво точно се разбира под капитализъм, което не е никак лесно, защото има безброй много определения на капитализма. Ето една интересна дефиниция, която дава Робин Ханел. Той пише: „Сред икономическите системи капитализмът е като един маниакално-депресивен пациент с изблици на повишено настроение, необуздан оптимизъм и еуфория, последвани от потиснатост, нежелание за вслушване и депресия. Независимо колко често се повтаря този цикъл, пациентът винаги вярва, че последният бум ще

продължава вечно, само за да се почувства крайно глупаво отново, щом балонът се спуска.“ (13) Ако това беше човек, сигурно никоя психиатрична клиника не би го пуснала, без да му предпише по шепи хапчета всекидневно и да го наблюдава дали си ги взема. Но тъй като не е, той всеки път успява да се измъкне навън и да сътвори куп бели, преди отново да изпадне в депресия и да влезе в историческата психиатрия.

Оксфордският философски речник, според който понятието „капитализъм“ за пръв път се появява на английски през 1854 г., определя капитализма като *„съвременна, базираща се на пазара икономическа система за производство на стоки, която е контролирана от „капитала“, т.е. от стойността, използвана за наемане на работници“*. В своето съчинение *„Капитализъм 4.0“* Анатоли Калецки обявява капитализма за връх в човешката цивилизация. Поради това, счита той, капитализмът не може да бъде заместен от нищо друго, освен от по-съвършен капитализъм. Дори разтърсилите из основи обществото кризи, като последната от 2008 – 2009 г., пак според него, *„нито ще разрушат, нито ще озаптят фундаменталните икономически инстинкти, които винаги са движили капитализма – амбицията, инициативата, индивидуализма, конкурентния дух“* (14).

Но подобно на всички апологети на капитализма, и Калецки изпуска най-важната му черта. Тя е институционално и законово закрепената система на непрекъснато и самовъзпроизвеждащо се преразпределение на обществените блага в полза на едно ограничено и по същество олигархично изградено малцинство. Създаването и поддържането на социалното неравенство е генетично заложено в капитализма и това не може да се излекува, освен с цената на премахване на самия капиталистически общественно-икономически ред.

Обективният прочит на зараждането на капиталистическите отношения отвежда към края на XV и началото на XVI в. Тогава в Западна Европа (Испания и Португалия) по силата на едно случайно от гледна точка на историята събитие (откриването и последващото колонизиране на Южна и Северна Америка) се формира солиден приток на благородни метали, които пак по силата на исторически случайни обстоятелства европейците са приели като средство за размяна и за натрупване на благосъстояние. Това не само мотивира потока от авантюристи, които поемат към Новия свят, тъй като не успяват да се впишат задоволително във феодално-съсловната организацията на обществата на стария континент, но и формира цяла съвкупност от поведенчески и властови ексцесии, залепени и до днес като родилно петно върху *„най-съвършеното обществено устройство“*.

Ограждането на общинската земя в Англия в началото на XVI век и насилието над обеднелите селяни, бруталната експлоатация и геноцидът над местните американски племена от страна на заселниците,

позорната търговия с роби от Африка са само малко въгълче от видимата част на айсберга. Както справедливо заключава Джон Ланчестър, „капитализмът не е справедлив, той не разпределя равномерно в себе си и от само себе си богатата от икономическия растеж. По-скоро действа на принципа, че победителят получава всичко и че на всекиго, който има, ще му се даде.“ (15)

Най-„социалният“ период от цялата петвековна история на капитализма са четирите десетилетия след Втората световна война, когато се налага той да се съревновава с т. нар. социалистически общества в осигуряването на достъп от общите ресурси за по-широки слоеве от гражданите и до по-справедливо разпределение на социалните услуги между тях. Но с падането на Берлинската стена потребността да се развява знамето на социалната гържава отпада и последвалите десетилетия на неолиберални експерименти по англосаксонски модел не просто възкресяват позабравените политически и икономически катаклизми от миналото, но и разкриват една доста грозна физиономия на социална система, която трудно може да бъде дефинирана с определението хуманна.

Като обществено устройство, изградено на принципа на поставяне в по-неблагоприятно социално и икономическо положение на една част (и то много по-голямата) от обществото, за да бъде принудена да полага труд и да създава условия за облагодетелстване на друга (значително по-малка) част чрез използване на механизмите на „свободния“ пазар, на частната собственост, на агрегатната демокрация, на медийните манипулации, на системата от репресивни органи и т.н., капитализмът е несъвместим с идеята за общите блага. Общите блага предполагат, че в техния периметър гражданите не могат нито да създават, нито да попадат в асиметрични властови отношения. Общите блага са логическото отрицание на капиталистическия принцип на частно присвояване на публичните ресурси.

Има множество емпирични доказателства, че социално-икономическото устройство, наречено капитализъм, не влияе благотворно нито на обществото, нито на природата. Да вземем едни от най-честите аргументи за „успехите“ на неолибералния капитализъм – диаграмите за икономическия ръст. Много сериозни изследователи вече смятат, че този критерий е доста съмнителен. Но дори и да приемем, че той изразява, ако не адекватно, поне симптоматично някакви икономически трендове, периодът на преход на обществата, в които имаше някаква степен на достъпност до т. нар. общи блага, които тогава се наричаха социалистически, към пазарен капитализъм е доста стряскащ.

По данни на Световната банка през първите пет години след рухването на социализма икономическият срив в страните в преход е напразно катастрофален. Според публикуваните данни на Световната банка

за периода от 1990 г. до 1995 г. годишният ръст на икономиките в тези страни, изброени по азбучен ред, е:

- Армения: -21,1%,
- Азербайджан: -20,2%,
- Беларус: -9,3%,
- България: -4,3%,
- Естония: -9,2%,
- Грузия: -26,9%,
- Казахстан: -11,9%,
- Киргизка република: -14,7%,
- Латвия: -13,7%,
- Литва: -9,7%,
- Полша: + 2,4%,
- Румъния: -1,4%,
- Руска федерация: -9,8%,
- Словашка република: -2,8%,
- Таджикистан: -18,1%,
- Туркменистан: -10,6%,
- Украйна: -14,3%,
- Узбекистан: - 4,4%,
- Унгария: -1,0%,
- Чешка република: - 2,6%. (16)

Нищо обаче не може да се сравни със срива в Съветския съюз. През 1942 година брутният вътрешен продукт (БВП) на Съветския съюз е спаднал с 22% в сравнение с довоенното равнище. В сравнение с това за периода между 1989 и 1995 години промишленото производство на бившия вече Съветски съюз спада с 48,80%, а БВП – с 44,0% (17).

Дори през най-добрите години на неолибералния капитализъм в най-облагодетелстваната от него държава, САЩ, социалните проблеми не само че не намаляват, а точно обратното. През последните две десетилетия на миналия век в резултат на „триумфа“ на рейгъномиката дялът на приходите на върховете 5% от домакинствата в САЩ са се покачили от 16,6% от всички приходи през 1973 г. до 21,2% през 1994 г. Дялът на най-богатите 20% са се покачили от 43,6% до 49,1% от всички приходи, докато дялът на най-бедните 20% е паднал от 4,2% до 3,5%. Спаднал е обаче не само относителният дял на приходите сред онази долна половина от разпределението им в САЩ, спаднал е и абсолютният приход. Те не само че имат по-малко в сравнение с посочените по-горе, но и в сравнение с това, което са имали преди.

Средният доход на най-бедните 20% в САЩ е спаднал с 2,7% между 1973 г. и 1994 г., а на вторите по бедност 20% е спаднал с 3,8%, докато този на най-богатите 20% е нараснал с 27,2%, а при най-богатите 5% е скочил с граматичните 42,2%. За същия период коефициентът Джини,

който измерва неравенството, се е покачил с 14% - от 0,419 до 0,479 (18). И всичко това в единствената страна (ако не броим някои държави в Източна Азия), която е успяла да извлече известни ползи от дерегулацията и глобализацията в края на миналия век.

През първото десетилетие и половина от настоящото хилядолетие нещата с неравенството и несигурността на хората в безапелационно господстващия вече капитализъм се влошават още повече. Има множество статистики в тази посока, но и така е ясно кой почели от разграбването на публичните ресурси чрез механизма на т. нар. приватизация.

Въпросът е, възможно ли е капитализмът да съществува мирно с такова социално устройство, което гарантира, че гражданите ще имат безусловен и пълноценен достъп до общите блага и че никой субект, бил той частен или публичен, няма да ги превърне в средство за подчинение и принуда (или най-малкото в механизъм за лично облагодетелстване за сметка на останалите)? Поне към момента няма нито едно доказателство, че това е възможно.

Обществата, които измерват своя прогрес чрез капиталистическата абракадабра, наречена икономически растеж, не са в състояние да разсъждават в понятията на общите блага. Според Серж Латуш не е възможно да се предложи алтернатива на обществата, които приемат въпросния растеж за висша ценност, ако се остане в същата икономическа парадигма. Точно обратното, все повече факти се натрупват в подкрепа на позицията, че растежът, който се представя от днешната статистика като висш измерител на макроикономическия просперитет, е едновременно неустойчив и вредящ, както в социален, така и в екологичен план. Латуш предлага т. нар. *отрицателен растеж*, т. е. създаване на интегрирани, самодостатъчни и материално отговорни общества, при които общите блага няма да стават обект на хищническа приватизация и средство за социална дезинтеграция и неравенство. (19)

Всъщност няма физически или някакви други природни закони, които да позволяват растеж на капитализма. Единственото, което се случва в момента, е безогледното и егоистично разграбване на общите блага, тъй като неолибералната доктрина за растежа е успяла да се превърне в нещо като икономическа религия, Латуш дори я определя като заболяване и наркотик. И добавя: *„Икономиката на растежа, подобно на СПИН-а, унищожава обществените имунни системи срещу социални заболявания. Растежът се нуждае от непрекъснат приток на нови пазари, за да оцелее и като наркодилър съзнателно създава нужди и зависимости, които не са съществували преди. Фактът, че дилърът в схемата, основно транснационалните корпорации, печели толкова много от нашата пристрастеност, ще направи нейното превъзможване*

по-трудно. Но нашето винаги нарастващо потребление не е устойчиво; рано или късно ще трябва да се откажем от него.“(20)

Това е още един аргумент, че капитализмът и концепцията, че съществуват общи блага и те не могат да бъдат ничия собственост, са несъвместими. Дори да съумеят да намерят общ, компромисен език в името на някаква добре звучаща кауза, например в интерес на оцеляването на човешкия вид, то няма да е задълго. Или ако отново се върнем към Дейвид Болиър *„пазарното ограждане е отнемане на собственост. Това е процес, при който силните конвертират споделени общностни ресурси в пазарни стоки, за да могат да бъдат частно притежание и да се продават на пазара. Ограждането агресивно премахва споделените ресурси от техния местен, коренен контекст, за да ги направи заменими, пазарни обекти за частна изгода.*“(21)

Фактът, че в момента след поредицата капиталистически кризи тази идея отново се поставя във фокуса на теоретичните дебати, показва, че се формира обществена необходимост. А както е известно от историята, успешните социални проекти се случват тогава и само тогава, когато са налице условията за тях.

4. Какви са перспективите?

Колкото и стряскащо да звучи за програмираните с неолибералните клишета мозъци на болшинството от сегашните икономисти и политици, съвременният капитализъм не само че не се е излекувал, но и дори няма идея как да ограничи пораженията на вродения си и непрекъснато прогресиращ порок. Този порок се състои в неразрешимото противоречие между все по-обществения и включващ все по-широки социални групи характер на производство и частнособственическият начин на присвояване на произведените блага. На това основно противоречие обръща внимание още Карл Маркс, макар през XIX век то да не е съществувало в толкова болезнена форма, колкото сега, в първите десетилетия на XXI век.

Въпросът е, как този порок може да бъде ограничен, тъй като неговото лечение не е възможно без пациентът да бъде трансформиран в нещо, което вече няма да е адекватно на понятието капитализъм? В своето изследване *„Безплатното“* Крис Андерсън обръща внимание върху разширяващите се социални и икономически територии, в които опитите на едни или други частни лица да си присвоят обществено-генерирана стойност и да извлекат от нея печалба за себе си става все по-трудно. Той въвежда и понятието *freeeconomics* (гарикономия), чийто флагман са *„основните технологии на цифровата епоха.*“(22) Разбира се, в случая не става дума за капитален ремонт на капитализма, а за мощни тенденции, които се формират в него и правят все по-трудно общите ресур-

си или създадените от общите усилия блага да бъдат „приватизирани“. Най-категорично с тази невъзможност да си присвоят създадените със съвместните усилия на множество сътрудничащи си в различни моменти и с различни сръчности, усилия и талант хора се сблъскват такива индустрии като звукозаписната, филмовата, софтуерната. Може би защото в момента те най-бързо и успешно могат да бъдат дигитализирани и разпространени, при това с минимални, практически клонящи към нула разходи.

Постиндустриалната (или информационната) икономика е възможна именно защото се изгражда и върху принципа на споделянето и съвместното ползване (което е съвсем различно от разграбването и хищническата експлоатация) на общите ресурси. Затрудненията идват от това, че нито класическият либерализъм, нито съвременният неолиберализъм са съвместими с парадигмата на общите блага и затова в момента все по-остро се усеща политическият и юридическият дефицит от категории, модели и решения, които да осигуряват и охраняват не само достъпа на всички до тези общи блага, но и да гарантират тяхното съхраняване, увеличаване и подобряване.

Запълването на първия, политическия дефицит, засяга съставянето на нов обществен договор, който е логично да бъде позитивно скрепен с нов тип конституции. В тях е нужно да се дефинират ясно общите блага, кръгът от природни или обществени ресурси, имащи характер на общи блага, както и режимът за опазването им и достъпа до тях.

Решаването на втория дефицит, юридическия, изисква формулирането на нови юридически категории и решения. Римското право, създадено преди повече от двайсет и пет века (23), продължава и досега да е в основата и да определя рамката на съвременното западноевропейско право. Към момента на своето изграждане то очевидно не се е нуждало и затова не е стигнало до формулиране на конкретни разпоредби за общите блага. Днес обаче все по-остро се усеща нуждата от доработване на института на собствеността в светлината на съвременните обществени отношения. Наистина този институт е бил разработен много детайлно в римското право с оглед на тогавашната икономическа практика, но до момента е претърпял съвсем слабо развитие. Още в късноантичната епоха, по времето на император Юстиниан (483–565 г.) идеята за общите блага (*res communis*) е била вече позната. Но тя не получава особено развитие нито тогава, нито в следващите векове.

Най-наложително в тази посока е по-нататъшната разработка на две важни области от правото на собственост, които се подчиняват на различни принципи и чието предназначение е да гарантират защитата и достъпа до общите ресурси и до общите блага. Тези два принципа са **регулацията и защитата**.

Една група права могат да се упражняват адекватно, когато са в **режим на регулиране**. Той се осъществява чрез прилагане на определени законово утвърдени механизми и процедури от публичната власт, за да се управляват ограничени, но важни за социалната общност ресурси в интерес на всички. Общото правило е, че режимът на регулация чрез органите на публичната власт (държавата и общините) се прилага за ограничени по характера си блага или ресурси, които следва да бъдат разработвани, управлявани и ползвани в интерес на общността. Такива са например природните богатства, радиочестотният спектър, градските пространства, парите и др.

Режимът на защитата е друг, различен от регулирането правен принцип. При него акцентът се поставя не върху разпределението на даден ресурс между различните частни субекти, а върху съблюдаването на равния достъп до него и неговото опазване от разрушаване или влошаване. За разлика от регулирането, режимът на защита е по-адекватен спрямо реално или условно неограничени общи блага, като правото на живот, на политическо участие, на свобода на словото, на здравословна среда, на слънчева светлина, на незамърсен въздух, на чиста питейна вода, на комуникационна среда и др. Не съществува например, поне към момента, орган, който да определя кой индивид и в какви размери следва да получи слънчева светлина или определен обем въздух за дишане. Нито една съвременна обществена система не е установила законово регулиране на правото (или количеството) на живот, т. е. някой да определя кои човешки същества трябва да живеят и кои не (тук изключваме отделни екстремистки или радикално-религиозни режими, които по правило са с маргинално значение и роля, както и отделни разпоредби на наказателните системи). Наистина историята познава такива опити като древна Спарта или расистките режими през XX век, но те в крайна сметка са се оказали загнени улици в човешкото цивилизационно развитие.

Всичко това не означава, че общите блага са имунизирани от амбиции да бъдат узурпирани и превърнати в средство за подчиняване и принуда на едни човешки същества от други. Заслужава да се припомни опитът с превръщането на питейната вода в частна собственост в Боливия през 90-те години на миналия век. Под натиска на МВФ за тотална приватизация боливийското правителство предоставя водоснабдяването в столицата Ла Пас и в следващия по големина град Кочобамба на британската компания „Бехтел“ и на френската „Суец“. Само за три години след приватизацията цената на питейната вода скача с около 600% и за много от боливийците, чиито доходи не надхвърлят 2 долара на ден (при условие, че имат работа), водата попада в графата „свърх-люксозни стоки“.

През 2000 г. въпросните две компании успяват да наложат чрез корумпираните боливийски политици приемането на закон, с който те

са провъзгласени за собственици на всички водоезичници, включително и на гъжда. Това провокира изключително масова и остра реакция на бедните боливиийци, прераснала в размирици, особено в региона на град Кочобамба. В крайна сметка боливиийското правителство е принудено да отмени въпросния договор за приватизация, но опитите да се сложи ръка на общия ресурс „вода“ и да бъде превърнат той в средство за натрупване на свръхпечалби съвсем не са престанали. И то не само в бедните и зависими държави като тези в Южна Америка или на Балканите, но и в САЩ, а и в много страни от Европейския съюз.

В заключение може да се каже, че каузата за защита на общите блага не е просто поредната политическа мода. Тя е своеобразен Рубикон в развитието на човешката цивилизация и нейното преминаване ще е тест не просто за уменията да се преодоляват исторически ограничения обществени системи, каквато е капитализмът, а и за оцеляването на вида *Homo Sapiens*.

Бележки

(1) Вж. Тази земя е нашата земя / This land is our land (2010), <http://www.dokumentalni.com/?p=2379>, Посетен на 05 Февруари, 2015 г.

(2) Вж. Oliver E. Williamson (2002). „The Theory of the Firm as Governance Structure: From Choice to Contract“. *Journal of Economic Perspectives* 16 (3): 171.195. doi:10.1257/089533002760278776. Retrieved 2009-06-06.

(3) Вж. *Governing the Commons: The Evolution of Institutions for Collective Action*, New York: Cambridge University Press, 1990.

(4) Уго Мамей, Да направим общите блага неотчуждими, в. *Монд дипломатик*, 1 декември 2011 г., <http://bg.mondediplo.com/article831.html>, посетен на 17 септември 2014 г.

(5) Пак там.

(6) Вж. Garrett Hardin, „The tragedy of the commons“, *Science*, vol. 162, n° 3859, Washington, декември 1968.

(7) Дейвид Болиър, „Общите блага: практическа и гъвкава алтернатива на пазара и държавата“, <http://www.lifeaftercapitalism.info/communityvisions/35-community/299-obshtite-bлага-alternativa-na-pazara-i-durjavata-david-bollier>, посетен на 28 март, 2014 г.

(8) Пак там.

(9) Майкъл Харг, „Полумуки за общите блага“, <http://www.lifeaftercapitalism.info/communityvisions/35-community/216-politics-of-the-common-michael-hardt>, посетен на 09 септември 2014 г.

(10) Джейсън Рийд, „Университетски опит: неолиберализмът срещу общите блага“, <http://www.lifeaftercapitalism.info/critique/239-university-experience-neoliberalism-against-the-commons-jason-read>, посетен на 09 септември 2014 г.

(11) Майкъл Харг, „Полумуки за общите блага“, <http://www.lifeaftercapitalism.info/communityvisions/35-community/216-politics-of-the-common-michael-hardt>, посетен на 09 септември 2014 г.

(12) Дейвид Харви, „Правото върху града“, <http://www.lifeaftercapitalism.info/communityvisions/90-city-life/212-right-to-the-city-david-harvey>, посетен на 02 юни 2014 г.

(13) Робин Ханел, „Капиталистическият глобализъм в криза“,

<http://www.lifeaftercapitalism.info/critique/143-capitalist-globalism-in-crisis-3>, посетен на 02 юни 2014 г.

(14) Анатоли Калецки, *Капитализъм 4.0*, С., 2013, изд. Класика и стил, с. 8.

(15) Джон Ланчестър, *Опаа... защо всеки на всекиго е длъжник и никой не може да си плати*, 2013, изд. Жанет 45 ООД, с. 37.

(16) Данните са от Робин Ханел, „Капиталистическият глобализъм в криза“, <http://www.lifeaftercapitalism.info/critique/143-capitalist-globalism-in-crisis-3>, посетен на 02 юни 2014 г.

(17) Вж. Мишел Шосуговски, „Глобализация на бедността“, <http://www.lifeaftercapitalism.info/critique/52-globalization-poverty>, посетен на 02 юни, 2014 г.

(18) Цитираните данни са по Робин Ханел, „Капиталистическият глобализъм в криза“, <http://www.lifeaftercapitalism.info/critique/143-capitalist-globalism-in-crisis-3>, посетен на 02 юни 2014 г.

(19) Вж. Серж Ламуш, „Икономика на отрицателния растеж“, <http://www.lifeaftercapitalism.info/economicvisions/34-solidarity-economy/369-ikonomika-na-otricatelniq-rastej>, посетен на 09 септември, 2014 г.

(20) Серж Ламуш, „Икономиката на отрицателния растеж“, <http://www.lifeaftercapitalism.info/economicvisions/34-solidarity-economy/369-ikonomika-na-otricatelniq-rastej>, посетен на 09 септември, 2014 г.

(21) Дейвид Болиър, „Общите блага: практическа и гъвкава алтернатива на пазара и държавата“, <http://www.lifeaftercapitalism.info/communityvisions/35-community/299-obshtite-bлага-alternativa-na-pazara-i-durjavata-david-bollier>, посетен на 28 март, 2014 г.

(22) Крис Андерсън, *Безплатното*, С., 2011, Изд. Изток-Запад, с. 21.

(23) Всъщност формирането на римското право не е еднократен акт, а процес, който протича в продължение на близо десет века – от Законите на дванадесетте таблици (449 г. пр. н. е.) до Юстиниановия кодекс (около 530 г. н. е.).